

ben a „minőségeiben” kaphatott széles körű támogatást. Csak hogy ez egyáltalában nem új gondolat: nemzeti játékszín, nemzeti tudat és nemzetiség összefüggéseire már Lessing is rámutatott, aki elég ismert – elméleti – szerző volt ahhoz, hogy nézetei olykor módosult formában még a műveltebb országgyűlési szónokok érvkészeleteit is gazdagíthassák. Ugyancsak ismertnek volt mondható Schiller értekezése a színházról, mint erkölcsi intézményről (Benke József fordításában); Schiller a XIX. század elején szintén a népszerűbb szerzők közé tartozott. Éppen ezért (s alább még bővebben kifejtve) kételkedünk Béneyei ama rövidre zárásról tanúszkodó véleményében, miszerint az országgyűlési felszólalásokban olykor rejtetten, máskor nem is oly rejtetten ott élt ama „vágy is, hogy az erkölcsnemesítés hozzájárulhat a néptömegek elégedetlenkedéseinek, netán lázadásainak leszereléséhez is”. (334.) A jó részt az igazi leszerelés hiányával általában küszködő magyar játékszínnek hol színvonalasabb, hol kevésbé színvonalas darabjai nemigen hatottak a néptömegekre, hacsak úgy nem, hogy a zenés játékok néhány éneke idővel folklorizálódtak, széles körben vált ismertté. Másrészt az erkölcsnemesítés már a régi görögök óta célja a színháznak, ismét Lessinget idézve: „...weil das Theater die Schule der moralischen Welt sein soll”, melyet Gorové László egy elfeledett dramaturgiai értekezésében ekképpen ad vissza: „a' jádzo színnek az erkölts iskoláját kellene ábrázolni, a' mellybe azért kellene kinek kinek belépni, hogy épüljön”. Gombos Imre pedig azért írta Az esküvést, hogy a „jó nézők szíve illetődvén és borzadással nézván hőse estét, támadjon bennök a rény érzeménye.”

Nem folytatjuk. Erről van szó csupán, nem többről.

Ugyancsak eltér álláspontom Béneyeitől a tekintetben, hogy ama elvárás, miszerint a „színháznak a nemzet dicsőségét, méltóságát is reprezentálni” kellene, a jövőbe mutató szándék mellett nacionalista indítékot is tartalmaz. (333.) Talán nem ártana, ha óvatosabban kezelnénk az olyan fogalmakat, mint például a nacionalizmus. Arról van ugyanis szó, hogy a nemesség (akárcsak az értelmiség) 1790-től kezdve egyre tudatosabban törekszik a nemzeti intézményrendszer kialakítására, mivel – egyébként joggal – ebben a nemzeti intézményrendszerben látja biztosítottnak a nemzeti művelődés fejlődését. Akadémiai törekvések, könyvtáralapítások, múzeumok létesítése jelzik ezt a folyamatot magyaroknál, csehknél és szándékában a szerbeknél és a hor-

vátoknál is. Ebben a kontextusban kell értékelnünk a nemzeti játékszín létrehozására tett fáradozásokat. Magyarországon a nemesi kezdeményezés tény, ám a reprezentálást is magában foglaló törekvés még nem nacionalista. A lényeg a nemzeti-kulturális és nem a nemesi fény emelése. Ebben a vonatkozásban megiszívlelendő Jókai Mór regényének, a *Kárpáthy Zoltán*nak idevonatkozó fejezete. S ne felejtjük, hogy a nyitó darab, az *Árpád ébredése* a változóban levő nemzetfogalmat sugallja, hogy ti. nemcsak a „dicsőké” a haza (hogy Vörösmarty később írt versének szóhasználatával éljün). Színházi törekvései ekkor az országban nemcsak magyaroknak voltak, hanem a magyar példától fellelkesült szerbeknek, illetve a szlovákoknak is. Annyi mindenetre bizonyos, hogy a nacionalizmus nem szűkíthető le egy részterületre (s a magyarosodásban a nemzeti játékszín – bár igen fontos, mégiscsak – részterület). A nacionalizmus szélesebb körű eszmerendszer, a politikai valóság vagy ábrándok síkján jön létre, végső célja az egynyelvű nemzetállam. Ehhez képest a magyar nyelvű színház és a „nemzeti” színház egészen más kontextusban értékelendő.

Vitánk ellenére is hasznosnak és szükségesnek minősíthetjük Béneyei Miklós munkáját, amely egy jövődő magyar színháztörténethez is fontos adalékokat szolgáltat.

Fried István

Szántó György Tibor: Csengery Antal. Bp., 1984. Akadémiai K. 291 l. (A múlt magyar tudósai)

Csengery Antal nem szerette Jókai művészetét, ő maga mégis erősen emlékezett a Jókai-hősökre. Puritán életmódja, férfias külseje, hazaszeretete, nagy műveltsége mellett meglepő sokoldalúsága is velük rokonította: egyaránt értett az újság- és a törvénycikkek megszövegezéséhez, tudományos bizottságok meg hiteltintézetek irányításához, Arany Jánossal éppúgy bizalmas viszonyba került, mint Deákkal, Tiszával. Ám Jókai héroszait írójuk lélektannal nem törődő szent naivsága megmentette a szétforgácsolódástól. Csengeryvel nem esett meg ez a csoda. Igazán marandó tanulmányokat, nem hagyott hátra, s ma is helyeselnünk kell Somogyi Sándor két évtizede leírt ítéletét róla: „Általában mások eszméit sommázza, illetve formálta újjá, olykor plágiumok árán. A mindent megismerés vágya | ... |

még erre is rábírtá". (S.S.: *Gyulai és kortársai*. 1977/441.)

Szántó György nem hajlik az ilyen kemény és lényeglátó ítélekezésre, olvasmánysosan megírt pályaképeinek (kisonográfiajának?) ez a legfőbb baja. Bemutatja azt, hogy Csengery megcentralista társai pályakezdésük idején legtávolabb voltak a hagyományos sérelmi (és érzelmi) politikától az ellenzéken belül, legjobban ismerték a parlamentarizmust, ám mindez a hatvanas-hetvenes évek Csengeryjét is megvédi szemben a túlhaladottság vádjától, a balfelől jövő támadásoktól.

Vaskos elfogultság kellett például a következő megállapításhoz: „A csoport / az 1861 utáni centralisták / alapvető politikai céljait tekintve most sem különbözik Petőfitől: az új Magyarország, a szabad polgári állam eszménye él bennük is.” (219–220.) Mind a jakobinus költő, mind a Csengery–Eötvös kör joggal utasította volna el annak idején az ilyen eszmei rokonítást! Ámde a Budapesti Szemle szerkesztőjének nincs is szüksége a vörösre festésre: vannak demokratikusabb politikusai a kornak, azonban az ő mérsékelt szabadelvűsége is érték az uralomra jutó Tisza-párt cinikus vagy szűklátókörű, de mindenképpen maradibb tömegével szemben. Hogy a 67-et követő pártharcok, a Deák-párt szétesése majd az új éra mennyire megkeserítette a centralisták utolsó mohikánjainak alkonyát, erről meggyőző képet festett újabb irodalomtörténet-írásunk (Sőtér István: *Eötvös*, Németh G. Béla: *A magyar irodalomkritikai gondolkodás...*) Szilágyi György minderről nem vesz tudomást, nem is érdekli a kései Csengery politikai közérzete, helyzetudata.

E részleteiben elnagyolt, az újabb kutatásokkal számot nem vető ábrázolásmód jellemző egyéb fejezetekre is (pl. „Polémiaja Ipolyi Arnolddal”. „Csengery és az irodalmi Deák-párt.”). Az utóbbi vonatkozásban nyugodtan elfogadja Szalamon Ferenc kortársi leegyszerűsítéseit, ügyet sem vet például Somogyi Sándor gondos cáfolatára. (Az „*irodalmi Deák-párt*” kérdéséhez ItK 1961.) Ekként aztán azokat tarthatjuk apológiától mentes valóban értékes részleteknek, amelyekben az akadémiai jegyző és tudomány-szervező Csengeryről olvashatunk.

Az ő érdeme volt a Matematikai és Természettudományi Bizottság megalakulása 1860-ban, ő hirdette először közpénzből fenntartott kutató-intézetek létrehozásának szükségességét. Fölismerete, hogy szervezett természettudományi kutatás nélkül nincs gazdasági haladás, a haza ismerete is csonka, egyoldalú marad. A távlatok megpillantását egyesítette a szívós aprómunkával, nagy

segtségére volt mindebben kitűnő pénzügyi érzeke. – Ezt csillogtatta meg 1872 után az önálló akadémiai könyvkiadó vállalat talpra állításával. A könyvkiadás terén is európainak bizonyult: szorgalmazta a társadalomtudományok újabb külföldi alapműveinek lefordítását.

Bántó szépséghiba egyes idézetek pontatlan-sága, az akadémiai tisztségek oktalan fölcserélése. A 218. lapon megtudhatjuk: Gyulai emlékbeszéde szerint Csengery „a morgó Deákkal is báni tudott”. Gyulainak esze ágában sem volt kedélyeskedni, valójában így nyilatkozott: „Deákot tapintatával [...] ki tudta engesztelni” (i. m. 1902. I. 195) Azt se hihetjük el Szilágyinak, hogy az 1880-as akadémiai választások alkalmával „Arany János maradt végül az elnök” (274). Lónyay Menyhértet tették újra elnökké, nagy költőnk sohasem töltötte be ezt a tisztséget, hanem főtitkár volt 1865–79-ben, aztán tiszteletbeli főtitkári címet kapott. Efféle botlások nyomán fölmerül a kérdés a recenzióban: hogyan kerülhette el mindez a szaklektor figyelmét?

Nagy Miklós

Lukács Lajos: *Magyar politikai emigráció 1849–1867*. Bp., 1984. Kossuth k. 379 l.

Kétségtelenül bátor vállalkozás megírni a világban szerteszóródott 48-as emigráció csaknem húsz esztendő történetét. A forrásanyag lenyűgözően hatalmas: talán száznál is nagyobb az emigránsoktól származó emlékiratok, naplók és különféle feljegyzések száma, a világ majd minden részén lettek már föl a magyar emigrációra vonatkozó levéltári és egyéb dokumentumokat, és maga a vonatkozó szakirodalom is könyvtárnyi. Bár születtek fontos forráspublikációk, gondolunk itt elsősorban Hajnal István és Jánosy Dénes kitűnő aktakiadványaira, mégis elmondható, hogy a dokumentumok nagy része máig kiadatlan.

Az emigráció tevékenysége iránt újra és újra megnyilvánuló történész érdeklődés ellenére is mindeztideig Berzeviczy Albert nagy monográfiájának megfelelő fejezeteihez kellett fordulni annak, aki az eseményeket a maguk teljességében kívánta tanulmányozni. Lukács Lajos tehát igen csak sürgető munkát végzett el akkor, amikor a témában végzett immár harminc esztendő kutatásai után összefoglaló munkát írt a kérdésről. Az emigráció többé-kevésbé megbízható eseménytörténetét Berzeviczy és mások nyomán ta-